

ویژگی‌های خانواده‌ مستحکم ایرانی: مرور پژوهش‌های انجام‌شده طی سال‌های ۱۳۷۴-۱۳۸۹

فاطمه حاجیان مقدم^{۱*}، غلامرضا غفاری^۲، رضا صالحی امیری^۳

چکیده

هدف از این مطالعه تحلیل نتایج و یافته‌های پژوهش‌های انجام‌شده در حوزه خانواده به منظور شناسایی ویژگی‌ها و عوامل استحکام‌بخش خانواده ایرانی است. پژوهش حاضر از نظر هدف، کاربردی و از نظر روش مطالعه، اسنادی از نوع فراتحلیل است. بر این اساس، از میان پژوهش‌های انجام‌شده، با نمونه‌گیری هدفمند ۵۱ اثر علمی که شناسایی عوامل اثرگذار بر استحکام خانواده را مورد توجه قرار داده بودند، از لحاظ روش‌شناختی مورد قبول و دارای ویژگی‌ها و اطلاعات لازم برای اجرای فراتحلیل مورد نظر بودند، در بازه زمانی سال‌های ۱۳۷۴ تا ۱۳۸۹ انتخاب و بررسی شدند. ابزار پژوهش، چک‌لیست فراتحلیل بود. تکنیک‌های استفاده‌شده در تجزیه و تحلیل داده‌ها شامل تکنیک‌های آمار توصیفی نظیر توزیع فراوانی و درصد بوده است. اطلاعات به‌دست‌آمده به وسیله نرم‌افزار SPSS تجزیه و تحلیل شدند. در بررسی یافته‌های پژوهش‌های مطالعه‌شده، الگویی از ۹ عامل مؤثر بر نهاد خانواده به دست آمد که به ترتیب اهمیت بدین قرارند: ایمان، عقاید و ارزش‌های اخلاقی، تعاملات مثبت خانوادگی، سلامت جسمی و روحی، شیوه اداره زندگی خانوادگی، رشد فردی، محیط فرهنگی اجتماعی و سیاسی جامعه، رفاه خانواده (تأمین نیازهای اساسی)، خدمات عمومی و ملاحظات بهداشتی جامعه.

کلیدواژه‌ها

خانواده ایرانی، عوامل استحکام‌بخش خانواده.

۱. دانشجوی دکتری مدیریت و برنامه‌ریزی فرهنگی دانشگاه آزاد اسلامی، علوم و تحقیقات

hajian_fatemeh@yahoo.com

ghaffary@ut.ac.ir

salehi@csr.ir

۲. استادیار دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه تهران

۳. استادیار دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات تهران

تاریخ دریافت: ۱۳۹۳/۹/۳۰، تاریخ پذیرش: ۱۳۹۴/۴/۷

مقدمه

در طول دو دهه اخیر، به دلیل روند افزایشی تزلزل و تلاشی خانواده در کشور، مطالعه پیرامون ثبات و پایدارسازی خانواده اهمیت خاصی داشته است. در نوشتار حاضر، سعی شده با بازشناسی عوامل گوناگون استحکامبخش خانواده ایرانی، که محققان بدان دست یافته‌اند، ویژگی‌های خانواده موفق از طریق فراتحلیل مطالعات علمی انجام‌شده شناسایی شود. در این بررسی، از برآیند یافته‌های پژوهش‌های مختلف، ترکیب و یک‌پارچه‌سازی آن‌ها در راستای شناسایی و طبقه‌بندی عوامل عمده مؤثر در پایدارسازی بنیان خانواده استفاده شده است.

بیان مسئله

تحولات و تغییرات اجتناب‌ناپذیر، که در عصر حاضر شتاب بیشتری گرفته است، به‌طور طبیعی بر نهادهای اجتماعی نظیر خانواده تأثیر گذارده است. عواملی که شکل، ساخت و نقش خانواده را دستخوش تغییر کرده و بر جنبه‌های عملکردی و ارزشی آن تأثیر گذاشته بدین قرار است: گسترش خانواده هسته‌ای، تغییرات ساختار جمعیتی، افزایش سواد عمومی، ارتقای آگاهی‌های حقوقی به‌ویژه در زنان، رشد سریع و روزافزون علوم و به‌ویژه تکنولوژی‌های ارتباطی، افزایش شهرنشینی، مشکلات اقتصادی و افزایش هزینه زندگی، افزایش طلاق، افزایش خانوارهای تک‌والدینی، کاهش فرزندآوری، تغییر الگوی سنی ازدواج (تأخیر و بالارفتن سن ازدواج)، تغییرات تدریجی شیوه همسرگزینی، افزایش مجردزیستی و همباشی، بالاتر رفتن سطح تحصیلات، تغییر الگوی مصرف، اشتغال زنان، رشد جمعیت زنان تحصیل‌کرده جویای کار، رشد آسیب‌های اجتماعی [۱، ص ۳۰-۷۵].

در شرایط کنونی، خانواده ایرانی به دلیل تغییرات ساختاری، کارکردی، نگرشی و فرهنگی با چالش‌ها و مسائل نوینی روبه‌روست. بنابراین، تغییرات و تحولات خانواده، که منشأ بیرونی یا درونی دارد، باید شناسایی و مدیریت شود. از روش‌های علمی برای شناسایی عوامل مؤثر بر ساختار و کارکرد خانواده ایرانی، فراتحلیل پژوهش‌های انجام‌شده پیشین در این زمینه است. ترکیب نتایج این مطالعات به‌عنوان واحد تحلیل برای کسب تصویری کلی و شفاف از عوامل استحکامبخش خانواده موضوع این مقاله است.

اهداف

- بررسی جنبه‌های شکلی و محتوایی پژوهش‌های موجود درباره عوامل مؤثر بر ثبات خانواده ایرانی؛

- مقایسه تحقیقات موجود و دریافت نتایج عمومی از میان پژوهش‌های انجام‌شده درباره عوامل استحکامبخش خانواده ایرانی.

روش

روش اصلی در این پژوهش، مطالعه اسنادی از نوع فراتحلیل است. فراتحلیل، تحلیل تحلیل‌ها است. به این معنا که از طریق تحلیل اولیه (تحلیل مقدماتی داده‌ها) به تحلیل ثانویه (تحلیل مجدد داده‌ها) می‌پردازد.

جامعه آماری و میدان مطالعه عبارت است از طرح‌های پژوهشی و پایان‌نامه‌هایی که به موضوع ثبات و استحکام خانواده اختصاص داشته است. در این بررسی، به مطالعاتی که متعلق به سال‌های اخیر بوده توجه شده است. همین‌طور تحقیقاتی که به لحاظ علمی ضعیف بوده‌اند، حذف شد و درنهایت با توجه به فرارشته‌ای بودن موضوع تحقیق، مجموعه مطالعات علمی با رویکردهای مختلف «جامعه‌شناختی»، «روان‌شناختی»، «دینی» و «بین‌رشته‌ای» گردآوری شد. با احتساب این معیارها، از مجموع ۷۵ طرح پژوهشی سال‌های اخیر (۱۳۷۴-۱۳۸۹) که با مراجعه به کتابخانه‌های دانشگاه‌های علوم انسانی و مرکز اسناد و مدارک علمی کشور و پایگاه‌های اینترنتی نشریات علمی داخل کشور و جست‌وجو در شبکه اینترنت انتخاب، تهیه و مطالعه شد، ۵۱ اثر پژوهشی داخل کشور شامل طرح پژوهشی و پایان‌نامه، که اعتبار علمی داشتند و پایایی آن‌ها محرز شده بود، مورد بهره‌برداری قرار گرفت. نمونه‌گیری به صورت مبتنی بر هدف آغاز و تا اشباع اطلاعات، یعنی عدم دریافت اطلاعات جدید، به صورت نمونه‌گیری تئوریک ادامه یافت (بخش فهرست مآخذ).

ابزار پژوهش، چک‌لیست تحلیل محتوا از لحاظ «شکلی و روش‌شناختی» و «محتوایی» است که بعد از جمع‌آوری اطلاعات لازم بررسی و تحلیل شده است. نظر به اینکه روش تحقیق حاضر اکتشافی است، روش تجزیه و تحلیل بر مبنای تفسیر طبقه‌بندی‌های انجام‌شده استوار بوده و داده‌های کیفی به صورت توصیفی طبقه‌بندی و ارائه شده است. در محاسبات از نرم‌افزار SPSS و از تکنیک‌های توصیفی چون فراوانی و درصد استفاده شده است.

یافته‌ها

در این بخش، اجزا و ویژگی‌های ۵۱ مطالعه فراتحلیل شده و در قالب جدول‌های توصیفی ارائه می‌شود. یافته‌های تحقیق مشتمل بر مؤلفه‌های شکلی و روش‌شناسی و بررسی جنبه‌های محتوایی تنظیم شده است.

بررسی مؤلفه‌های شکلی و روش‌شناسی

۱. معرفی قالب آثار علمی

آثار مطالعه‌شده شامل ۱۹ پژوهش و ۳۲ پایان‌نامه است؛ همان‌گونه که اشاره شد، پژوهش‌های مطالعه‌شده براساس معیارهای رعایت قواعد روش‌شناسانه، چندرشته‌ای و بین‌رشته‌ای بودن پژوهش، نتایج آزمون‌ها و زمان اجرای طرح‌گزینش شده‌اند.

۲. پراکنش موضوعی آثار علمی

مطالعات بررسی‌شده در این فراتحلیل، ۱۱ محور موضوعی را در نظر گرفته‌اند.

جدول ۱. پراکنش موضوعی آثار علمی

ردیف	موضوع تحقیق
۱	بررسی عوامل مؤثر بر رضایت‌مندی زناشویی
۲	اعتقادات دینی و خانواده (دیدگاه اسلام، فرهنگ دینی و...)
۳	کیفیت زندگی (عوامل مرتبط با زندگی خانوادگی)
۴	سنجش کارایی خانواده (مدل مک‌مستر)
۵	گرایش‌های فرهنگی، ارزش‌ها و نگرش‌های خانوادگی
۶	الگوهای ارتباطی خانواده
۷	طبقه اجتماعی خانواده و تأثیر آن بر روابط زن و شوهر
۸	بررسی عوامل مؤثر بر اعتماد به همسر
۹	مناسبات تربیتی خانواده و دولت
۱۰	تبیین الگوی مدیریت رفتاری در خانواده
۱۱	معیارهای فیزیکی انتخاب همسر

۳. دوره زمانی انتشار پژوهش‌ها

دوره زمانی انتشار پژوهش‌ها و آثار علمی سال‌های ۱۳۸۹-۱۳۷۴ است.

۴. قلمرو علمی آثار

یافته‌های جدول ۲، پراکندگی آثار را به تفکیک رشته‌های مختلف علوم انسانی نشان می‌دهد. تنوع رشته‌های مطالعاتی ناشی از ماهیت چندوجهی موضوع مطالعه‌شده است (جدول ۲).

جدول ۲. توزیع پژوهش‌ها برحسب نوع مطالعه

قلمرو رشته‌ای	فراوانی	درصد
علوم تربیتی و روان‌شناسی	۱۶	۳۰٪
جامعه‌شناسی	۱۵	۲۸٪
مطالعات دینی	۱۰	۲۱٪
مطالعات میان‌رشته‌ای	۱۰	۱۹٪
جمع کل	۵۱	۱۰۰

بررسی جنبه‌های محتوایی

در این بررسی، بخش محتوایی آثار علمی مطالعه‌شده بدین شرح ارزیابی می‌شود:

الف) مبانی نظری

عوامل استحکام‌بخش خانواده

۱. چارچوب نظری اتخاذشده در آثار علمی

اساسی‌ترین اقدام در فراتحلیل کیفی کشف و استخراج تئوری مشترک در مطالعات بررسی‌شده است. در این بررسی، با توجه به ویژگی‌های خاصی که در هر یک از رشته‌های علمی آثار وجود دارد، اطلاعات استخراج‌شده به تفکیک بیان می‌شود.

رشته‌های روان‌شناسی و علوم تربیتی

خاستگاه نظری ۱۶ اثری که در دو رشته روان‌شناسی و علوم تربیتی مطالعه شد، اغلب مبتنی بر دو مدل رایج از ارزیابی عملکرد خانواده است که در پی بررسی‌ها و پژوهش تجربی بر روی بسیاری از ابعاد و جنبه‌های بالینی عملکرد خانواده صورت گرفته، به‌دست آمده و متناسب با قلمرو مطالعاتی پژوهش، از آزمون‌های روان‌شناختی استفاده شده است. غالب این آثار از دیدگاه اولسون و مدل خانوادگی مک‌مستر استفاده کرده‌اند. چهار مورد از این آثار فاقد ساختار نظری بوده است.

جدول ۳. نظریه‌های اتخاذشده در آثار روان‌شناسی و علوم تربیتی

ردیف	نظری	فراوانی	درصد
۱	دیدگاه اولسون	۸	۵۰
۲	مدل خانوادگی مک‌مستر	۴	۲۵
۳	سایر نظریه‌ها (مدل نظری فرایند و محتوا، نظریه انتخاب جنسی)	۲	۱۲٫۵
۴	فاقد آموزه نظری	۲	۱۲٫۵
	جمع کل	۱۶	۱۰۰

رشته جامعه‌شناسی

در این رشته، ۱۵ اثر پژوهشی بررسی و مشخص شد که محققان در این آثار از ۱۲ نظریه و دیدگاه علمی استفاده کرده‌اند. معدودی از آن‌ها (۲ مورد) فاقد تئوری بوده‌اند؛ یعنی به‌طور مشخص از یک تئوری به‌منزله پستوانه تحقیق استفاده نکرده‌اند. غالب آثار عمدتاً به پستوانه چارچوب نظری رایج شکل گرفته‌اند و متغیرهای ناظر به تأثیر عوامل مؤثر بر ثبات یا بی‌ثباتی نهاد خانواده عمدتاً از درون آن چارچوب مشخص، استخراج و بارها تأیید شده است. گفتنی است از این مجموعه، ۵ اثر به دلیل جامعیت موضوع خانواده، از چند نظریه بهره جسته‌اند.

جدول ۴. نظریه‌های اختیاری شده در آثار جامعه‌شناسی

ردیف	چارچوب نظری	فراوانی	درصد
۱	نظریه مبادله هومنز	۲	۱۳٫۳
۲	نظریه‌های پایگاه و نقش اجتماعی	۱	۶٫۶
۳	نظریه کالینز	۱	۶٫۶
۴	نظریه شبکه‌های	۱	۶٫۶
۵	نظریه پارسونز (نظریه کنش ارادی، کارکردگرایی ساختاری چهار ضرورت کارکردی نظام اجتماعی)	۱	۶٫۶
۶	نظریه‌های اجتماعی شدن	۱	۶٫۶
۷	نظریه توسعه خانواده	۱	۶٫۶
۸	نظریه نظم خرد چلبی	۱	۶٫۶
۹	نظریه نظام‌ها	۱	۶٫۶
۱۰	نظریه همسان‌همسری	۱	۶٫۶
۱۱	دیدگاه تری یاندیس	۱	۶٫۶
۱۲	نظریه ساختاربندی گیدنز	۱	۶٫۶
۱۳	فاقد ساختار نظری	۲	۱۳٫۳
	جمع کل	۱۵	۱۰۰٪

مطالعات دینی

در حوزه مطالعات دینی، ۱۰ اثر بررسی شد. از این مجموعه، ۶۰ درصد آثار با رویکرد هنجاری و با بهره‌گیری از دیدگاه قرآن و روایات اسلامی و آرای اندیشمندان مسلمان، به تبیین خانواده مطلوب پرداخته‌اند. چهل درصد نیز خانواده از دیدگاه مکتب اسلام را در مقایسه با سایر نظریه‌های مطرح در رشته‌های علوم تربیتی، روان‌شناسی و جامعه‌شناسی مطالعه کرده‌اند.

جدول ۵. نظریه‌های اتخاذ شده در آثار دینی

ردیف	چارچوب نظری	فراوانی	درصد
۱	دیدگاه قرآن و حدیث نسبت به خانواده	۶	۶۰٪
۲	مقایسه تطبیقی دیدگاه اسلام و سایر مکاتب علمی	۴	۴۰٪
	جمع کل	۱۰	۱۰۰٪

مطالعات بین‌رشته‌ای

با توجه به یافته‌های جدول ۶، رویکرد اصلی مطالعات میان‌رشته‌ای، شناسایی کیفیت زندگی با محوریت خانواده است. در این‌گونه پژوهش‌ها، اغلب جنبه‌های چندبعدی کیفیت زندگی با استفاده از ابزارهای پژوهشی چندرشته‌ای تحلیل می‌شوند.

نتایج بررسی نشان می‌دهد، نیمی از آثار به‌طور مستقل از مبنای نظری کیفیت زندگی سازمان بهداشت جهانی که الگوی آن چندوجهی و دارای ابعاد چندگانه است، تبعیت کرده یا به شیوه ترکیبی، مفاهیم «کیفیت زندگی» (با اقتباس از مدل سازمان بهداشت جهانی و سایر نظریه‌های مشابه) مطالعه شده است. سه اثر دیگر نیز از ترکیب نه دیدگاه نظری علوم انسانی، که ترکیبی از مفاهیم روان‌شناسی، جامعه‌شناسی و... است، سود جسته است. بیست درصد از آثار مطالعه‌شده فاقد تئوری و آموزه نظری بوده‌اند.

جدول ۶. چارچوب نظری اتخاذشده در مطالعات بین‌رشته‌ای

ردیف	چارچوب نظری	فراوانی	درصد
۱	ادبیات کیفیت زندگی سنجش کیفیت زندگی (براساس مقیاس کوتاه کیفیت زندگی سازمان بهداشت جهانی) رویکرد کل‌نگر کیفیت زندگی (فلس و پری، ۱۹۹۵؛ رنویک و براون، ۱۹۹۶) ترکیب نظریه روان‌کاوی و پویه‌های خانواده آکرمین و کیفیت زندگی ترکیب الگوهای ارتباطی خانواده (فیتزپاتریک و ریچی) و کیفیت زندگی نظریه کیفیت زندگی کاری	۵	۵۰٪
۲	ترکیب مفاهیم روان‌شناسی، جامعه‌شناسی و... رویکرد کمیابی نقش نظریات بوردیو (طرحواره) نظریه‌های دولت‌محور، خانواده‌محور و نظریه وظیفه مشترک مبنای نظری جامعه‌شناسی رفتاری نظریه‌های روان‌شناسی اجتماعی (نظریه تصورات اجتماعی سرژ موسکوویچی و...)	۳	۳۰٪
۳	فاقد آموزه نظری	۲	۲۰٪
	جمع کل	۱۰	۱۰۰٪

ب) عوامل استحکام‌بخش نهاد خانواده (عوامل مؤثر در استحکام زندگی زناشویی)

در این بخش، عوامل استحکام‌بخش نهاد خانواده از دو جنبه مطالعه می‌شود. به این ترتیب که در ابتدا کلیه عوامل در حوزه‌های مطالعاتی «روان‌شناسی»، «جامعه‌شناسی»، «مطالعات دینی» و «مطالعات بین‌رشته‌ای» شناسایی و در مرحله بعد این عوامل به صورت موضوعی دسته‌بندی و اولویت‌بندی و سپس تبیین و تفسیر می‌شوند.

عوامل استحکام‌بخش خانواده در حوزه‌های مطالعاتی

پژوهش‌های فراتحلیل‌شده مجموعه وسیع و متنوعی از متغیرهایی که در پایدارسازی خانواده ایرانی مؤثرند را نشان می‌دهد. از ۵۱ مطالعه فراتحلیل‌شده، ۶۰ متغیر (عامل) استحکام‌بخش خانواده شناسایی شد. متغیرها (عوامل) به تفکیک محورهای موضوعی و اهمیت (تکرار مشاهده در پژوهش‌های فراتحلیل حاضر)، در جدول ۷ نشان داده شده است. مطابق جدول ۷، متغیرهایی که به میزان چشمگیری، یعنی ۱۰ تا ۱۶ بار، در مطالعات تکرار شده بودند، به ردیف‌های ۱ تا ۴ اختصاص دارد. پنج متغیر ردیف‌های ۵ تا ۹، دارای ۶ تا ۳ فراوانی هستند. سایر متغیرها (که شامل ۴۰ متغیر از ردیف ۱۱ به بعد هستند)، ۲ تا ۱ فراوانی را به خود اختصاص داده‌اند.

جدول ۷. متغیرهای استحکام‌بخش خانواده

ردیف	عوامل
۱	سلامت معنوی
	سلامت روانی: احساس رضایت از زندگی / رضایت از زندگی خانوادگی - احساس خوشبختی - رضایت از ازدواج / احساس مفید بودن / معتقد به ارزش زنده بودن / احساسات مثبت، وجود روحیه و نگرش مثبت
۲	هریک از طرفین ازدواج نسبت به همسر
۳	مسئولیت‌پذیری / میزان پایبندی به تعهدات و انتظارات / آشنایی و پایبندی به تعهدات حقوقی و اخلاقی
۴	ادراک زوجین از تفاوت نقش‌ها / نقش‌های خانوادگی / حقوق و تکالیف متقابل اما متفاوت
۵	مناسبات تربیتی خانواده
۶	شیوه مثبت تعامل و کنش متقابل میان اعضای خانواده / نحوه ارتباطات
۷	رابطه عاطفی همسران با یکدیگر / احساس رضایت عاطفی / عشق / ابراز عواطف / پاسخگویی عاطفی / مشارکت عاطفی
۸	مشورت و هم‌فکری با اعضای خانواده / مشورت کردن، دردودل کردن / همدلی
۹	میزان انسجام خانواده / هماهنگی و انسجام در روابط زناشویی
۱۰	سلامت جسمانی (سالم بودن و داشتن سلامتی / خواب و استراحت / جذابیت ظاهری)
۱۱	مدت زمان تعامل روزانه با همسر (اختصاص وقت)
۱۲	مسکن مناسب (فضاهای مناسب و / منزل شخصی در برابر آپارتمان‌نشینی / زندگی در محله‌های خلوت)
۱۳	اقتدار در خانواده / رعایت سلسله‌مراتب در خانواده
۱۴	اهمیت به اهداف یکدیگر و کمک به هم در رسیدن به این اهداف
۱۵	میزان دلبستگی و اهمیت نسبت به خانواده
۱۶	تشابه شخصیتی و فکری (تفاهم فکری راجع به مسائل مربوط به زندگی اوقات فراغت و ...)
۱۷	فداکاری / گذشت
۱۸	تأکید بر جایگاه اصلی و بنیادین ارزش‌ها در خانواده
۱۹	جنبه اقتضایی در نقش‌های مدیریتی پدر و مادر
۲۰	انگیزه یافتن آرامش و سکون در ازدواج
۲۱	داشتن حجاب
۲۲	احساس امنیت (درون خانواده)
۲۳	صداقت

ادامه جدول ۷. متغیرهای استحکام‌بخش خانواده

ردیف	عوامل
۲۴	صراحت
۲۵	احترام گذاشتن به اعضای خانواده
۲۶	وفاداری
۲۷	روابط خویشاوندی (کمیت و کیفیت روابط)
۲۸	اعتماد و حسن ظن نسبت به اعضای خانواده
۲۹	مجاب‌سازی
۳۰	نظم و پیش‌بینی‌پذیری رفتار همسر
۳۱	معاشرت‌پذیری
۳۲	انعطاف‌پذیری
۳۳	مساوات‌طلب‌تر بودن در طبقه اجتماعی بالا
۳۴	کنترل رفتار
۳۵	سوق‌دادن جامعه به سوی فرهنگ اصیل اسلامی
۳۶	تصمیم‌گیری مشارکتی زن و شوهر
۳۷	تأکید بر بعد انسانی و عملکردی خانواده
۳۸	تقسیم کار خانگی و مشارکت مردان در انجام‌دادن کارهای خانه
۳۹	انگیزه یافتن شریک و همدم در ازدواج
۴۰	موقعیت اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی (امکانات)
۴۱	فراگیری آموزش خانواده
۴۲	سلامت عمومی
۴۳	مداخله بستگان برای جلوگیری از طلاق
۴۴	حمایت اقتصادی والدین
۴۵	سرمایه‌های فرهنگی زوجین (تعیین‌کننده شکل و محتوای افکار و رفتارها (تصورات و ادراکات مشترک)
۴۶	مهربانی
۴۷	خوش‌رفتاری
۴۸	تحصیلات بالاتر
۴۹	حل مشکل (حمایت از یکدیگر در مواقع بحران، تدابیر حل مشکل)
۵۰	عادلانه و منطقی بودن توزیع وظایف و نقش‌های اعضا و استمرار آن
۵۱	حفظ شئون فردی
۵۲	اعتدال
۵۳	تعامل ویژه میان دولت و خانواده، جامعه مدنی
۵۴	ادراک کیفیت زندگی
۵۵	ارتباطات اجتماعی
۵۶	فرصت فراغت (سرگرمی)
۵۷	بهداشت و سلامت اجتماعی
۵۸	فرصت کسب اطلاعات و مهارت‌های جدید
۵۹	ظرفیت کار
۶۰	محیط فیزیکی و حمل‌ونقل شهری

دسته‌بندی موضوعی عوامل استحکام‌بخش نهاد خانواده

در این بخش، به منظور تبیین و تحلیل دقیق‌تر، داده‌های کیفی به صورت توصیفی طبقه‌بندی و ارائه شده‌اند. در ابتدا، کلیه عوامل استحکام‌بخش خانواده در مطالعات تحلیل‌شده به ابعاد فردی، خانوادگی و اجتماعی تقسیم‌بندی شدند. سپس، در قالب محورهای موضوعی به تفکیک مؤلفه و شاخص‌های مربوط به آن دسته‌بندی و برحسب دفعات مشاهده، اولویت‌بندی شدند.

مؤلفه‌های استحکام‌بخش خانواده در بعد فردی

در بعد فردی، عوامل، فردمحور است و اغلب بر شخصیت افراد تمرکز دارد. مطابق جدول ۸، در بعد فردی، مؤلفه‌های سه‌گانه و شاخص‌های هر یک از مؤلفه‌ها، که در استحکام خانواده مؤثرند، شناسایی شدند که به ترتیب اولویت به این قرارند:

- ایمان، عقاید و خصایص اخلاقی فردی؛

- سلامت جسمی و روحی؛

- رشد فردی / بهره‌وری.

جدول ۸. مؤلفه‌های استحکام‌بخش خانواده در ابعاد فردی

مؤلفه	شاخص	زیرشاخص ۱	زیرشاخص ۲
	عقاید	یافتن شریک و همدم به‌منزله انگیزه اصلی در ازدواج	
		یافتن آرامش و سکون به‌منزله انگیزه اصلی در ازدواج	
ایمان، عقاید و خصایص اخلاقی فرد	ایمان مذهبی	رعایت حدود شرعی در روابط اجتماعی	حفظ حجاب
		مقید بودن به واجبات	
	خصایص اخلاقی	صداقت	
		صراحت	
		فداکاری / گذشت	
		وفاداری	
		منظم بودن	
		مهربانی	
		مسئولیت‌پذیری (پایبندی به تعهدات حقوقی و اخلاقی)	

ادامه جدول ۸. مؤلفه‌های استحکام بخش خانواده در ابعاد فردی

مؤلفه	شاخص	زیرشاخص ۱	زیرشاخص ۲
		معاشرت‌پذیری	
		احترام گذاشتن به دیگران	
		حفظ شئون فردی	
سلامت	سلامت جسمی	سالم بودن	
		جذابیت ظاهری و جسمانی	
		افکار و احساسات مثبت و مفیدبودن / معتقد به ارزش زنده بودن	
		انعطاف‌پذیری	
		کنترل و پیش‌بینی‌پذیری رفتار	
		توانایی مدیریت استرس (فشار روحی) و بحران	
سلامت روحی و روانی		کارآمدی شیوه‌های حل مسئله / تدبیر مشکل / ارزشیابی راه‌حل‌های به‌کارگرفته‌شده	قدرت مجاب‌سازی
		وجود روحیه و نگرش مثبت هریک از طرفین ازدواج نسبت به همسر	اعتماد و حسن ظن به اعضای خانواده
رشد فردی / بهره‌وری		دانش حقوقی و آشنایی با تکالیف فردی، خانوادگی و اجتماعی	
		فراگیری آموزش خانواده (مراقبت از بیمار / مهارت‌های غنی‌سازی روابط زناشویی / مهارت‌های حل تعارضات زناشویی / مهارت‌های ارتباطی)	
		تحصیلات بالاتر	
		فرصت کسب اطلاعات و مهارت‌های جدید	
		ظرفیت کار	
		ادراک کیفیت زندگی	
		اوقات فراغت (فرصت کافی برای خواب و استراحت)	
		احساس امنیت (درون خانواده)	

مؤلفه‌های استحکام‌بخش خانواده در بعد خانوادگی

در بعد خانوادگی، جهت‌گیری بر کل خانواده متمرکز است. به عبارت دیگر، همه اعضای خانواده به نحوی در ثبات و پایدارسازی زندگی خانوادگی سهیم‌اند. در این بعد، کلیه متغیرها به ترتیب اولویت در قالب ۴ مؤلفه بدین شرح تقسیم شدند (جدول ۹).

- تعاملات مثبت خانوادگی؛

- ایمان و عقاید مشترک؛

- شیوه مناسب اداره زندگی خانوادگی؛

- رفاه مادی خانواده (تأمین نیازهای اساسی).

جدول ۹. مؤلفه‌های استحکام‌بخش خانواده در ابعاد خانوادگی

زیرشاخص	شاخص	Indicators مؤلفه	
	میزان پای‌بندی زوجین به حقوق و تکالیف متقابل	تعاملات مثبت خانوادگی (کلی)	
درک‌شدن توسط والدین/ارتباط صمیمی والدین و فرزند/ تحمل خطای فرزندان/ پرهیز از تنبیه کودکان یا محدود نمودن/ انتقال ارزش‌های اخلاقی/ نظارت و کنترل والدین/ الگوپذیری مثبت	مناسبات تربیتی خانواده (والدگری)		
شیوه مدیریت اقتضایی در نقش‌های تربیتی پدر و مادر احساس رضایت عاطفی/ رابطه عاشقانه/ ابراز عواطف/ پاسخ‌گویی عاطفی/ مشارکت عاطفی	رابطه عاطفی همسران با یکدیگر		
اختصاص وقت برای همسر عشق و علاقه درونی همسران (مودت) و ابراز آن به شکل مهر و محبت (رحمت)			
	اعتماد و حسن ظن نسبت به اعضای خانواده		
	دل‌بستگی و اهمیت نسبت به خانواده		
دردودل کردن	همدلی میان اعضای خانواده		
حمایت از یکدیگر هنگام بحران			
آگاهی از مسائل سایر اعضای خانواده			
فرصت فراغت برای تفریح و سرگرمی	گذرانیدن اوقات لذت‌بخش با یکدیگر		
مداخله بستگان (بزرگان فامیل، خانواده زن یا شوهر)	روابط مثبت خویشاوندی		

ادامه جدول ۹. مؤلفه‌های استحکام‌بخش خانواده در ابعاد خانوادگی

زیرشاخص	شاخص	Indicators مؤلفه
برای جلوگیری از طلاق		
حمایت اقتصادی والدین زن و شوهر جوان		
ازدواج‌های همگن و موافق از نظر مذهبی شناخت و باورهای اعتقادی	ایمان مذهبی	ایمان و عقاید مشترک
افزایش سطح دینداری		
ادراک و تفاهم زوجین از تفاوت نقش‌های فردی خانوادگی اجتماعی	عقاید	
اهمیت به اهداف و ارزش‌های یکدیگر و کمک به هم در رسیدن به این اهداف		
تأکید بر جایگاه اصلی و بنیادین ارزش‌ها در خانواده		هماهنگی و انسجام در روابط زناشویی و خانوادگی
تأکید بر بعد انسانی و عملکردی خانواده		
رعایت اعتدال	عادلانه و منطقی بودن توزیع وظایف و نقش‌های اعضا و استمرار آن	
مساوات‌طلبی		
تقسیم کار خانگی و مشارکت مردان در انجام‌دادن کارهای خانه		شیوه مناسب اداره زندگی خانوادگی
وجود مقررات و ضوابط	اقتدار در خانواده/ رعایت سلسله‌مراتب در خانواده	
مشورت و هم‌فکری با اعضای خانواده	تصمیم‌گیری مشارکتی زن و شوهر	
فضای فیزیکی مناسب		
منزل شخصی در برابر آپارتمان‌نشینی	رفاه مادی خانواده (تأمین نیازهای اساسی)	رفاه مادی خانواده
زندگی در محله‌های خلوت		

مؤلفه‌های استحکام‌بخش خانواده در بعد اجتماعی

در بعد اجتماعی، عواملی که کل جامعه را در ارتباط با خانواده قرار می‌دهد مورد توجه است. در بین مطالعات فراتحلیل‌شده، در بعد اجتماعی، ۳ مؤلفه با متغیرهای محدود شناسایی شد که به ترتیب اولویت عبارت‌اند از (جدول ۱۰):

- مناسبات فرهنگی، اجتماعی و سیاسی جامعه؛

- خدمات عمومی؛

- ملاحظات بهداشتی؛

جدول ۱۰. مؤلفه‌های استحکام‌بخش خانواده در ابعاد اجتماعی

مؤلفه	شاخص	زیر شاخص
مناسبات فرهنگی، اجتماعی و سیاسی جامعه	سوق دادن جامعه به سوی فرهنگ اصیل اسلامی	آموزش خانواده
	امنیت اجتماعی	
	تعامل ویژه میان دولت و خانواده، جامعه مدنی	ارتباطات اجتماعی
	موقعیت و طبقه اجتماعی بالا	
خدمات عمومی	دسترسی به خدمات عمومی	حمل و نقل شهری
	ملاحظات بهداشتی	

الگوی نهایی

محاسبه کلی در خصوص عواملی که در تقویت و ثبات خانواده مؤثرند نشان می‌دهد که در پژوهش‌های انجام‌شده، به ترتیب اولویت، به عوامل خانوادگی، سپس عوامل فردی و رده آخر به عوامل اجتماعی اختصاص دارد. به این ترتیب، ۱۰ مؤلفه استحکام‌بخش خانواده به صورت موضوعی بدین شرح دسته‌بندی شد (جدول ۱۱).

جدول ۱۱. توزیع فراوانی مؤلفه‌ها در ابعاد سه‌گانه فردی، خانوادگی و اجتماعی

متغیر استحکام‌بخش نهاد خانواده (تعداد)	ابعاد	مؤلفه‌های استحکام‌بخش نهاد خانواده
۶۰	فردی	ایمان، عقاید و ارزش‌های اخلاقی فرد سلامت جسم و روان رشد فردی
	خانوادگی	تعاملات مثبت خانوادگی ایمان و عقاید مشترک شیوه مناسب اداره زندگی خانوادگی رفاه مادی خانواده (تأمین نیازهای اساسی)
	اجتماعی	محیط مساعد فرهنگی اجتماعی و سیاسی جامعه خدمات عمومی ملاحظات بهداشتی

با ادغام مؤلفه‌های مشابه (ایمان، عقاید و ارزش‌های اخلاقی)، که در هر دو بعد فردی و خانوادگی مشاهده شد، الگویی مرکب از ۹ عامل مؤثر در استحکام خانواده ایرانی شناسایی شد. این مؤلفه‌ها به ترتیب تکرار دفعات مشاهده به این قرارند:

۱. ایمان، عقاید و ارزش‌های اخلاقی؛
۲. تعاملات مثبت خانوادگی؛
۳. سلامت جسمی و روحی؛
۴. شیوه اداره زندگی خانوادگی؛
۵. رشد فردی؛
۶. محیط فرهنگی اجتماعی و سیاسی جامعه؛
۷. رفاه مادی خانواده (تأمین نیازهای اساسی)؛
۸. خدمات عمومی؛
۹. ملاحظات بهداشتی جامعه.

جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

مطالعه حاضر با روش فراتحلیل، ۵۱ اثر علمی را که به بررسی عوامل استحکام‌بخش خانواده ایرانی پرداخته بودند در دو بُعد روش‌شناختی و محتوایی مطالعه کرد. نتایج بازخوانی و مرور نشان داد که:

آثار مطالعه‌شده از ۱۹ رویکرد نظری و نیز ترکیب دیدگاه‌های نظری علوم انسانی بهره‌جسته است. قلمروی رشته‌های این آثار به ترتیب اولویت علوم تربیتی و روان‌شناسی، جامعه‌شناسی، مطالعات میان‌رشته‌ای و مطالعات دینی بوده است. پراکندگی موضوعی آثار علمی در ۱۳ محور است و موضوع «عوامل مؤثر بر رضامندی یا ناراضامندی زندگی زناشویی» در صدر مطالعات قرار دارد.

در بررسی آثار فراتحلیل‌شده مشخص شد که متغیرهای استحکام‌بخش خانواده ایرانی شناسایی‌شده، منطبق و متناسب با دیدگاه‌های نظری حاکم بر هر یک از رشته‌های علمی است؛ مثلاً در رشته روان‌شناسی «عوامل رفتاری» بیشترین فراوانی را داشته یا تعدد عواملی که در حیطه «باورهای معنوی و تعهدات اخلاقی ناشی از آن» است، در مطالعات دینی بیشتر مشهود است. آثار جامعه‌شناسی، به نسبت آثار علوم تربیتی و روان‌شناسی، از تنوع نظریه‌های علمی بیشتری برخوردار بوده و عوامل گسترده‌ای را، که ناشی از تعدد متغیرها در این رشته علمی است، شناسایی کرده است. این نکته مؤید آن است که برای تشریح و درک واقع‌بینانه از ویژگی‌های خانواده باثبات، باید رشته‌های علمی مرتبط فعالانه در تجزیه و تحلیل وارد شوند.

از دیگر یافته‌های این مطالعه، اهمیت نقش تفکر فرارشته‌ای به معنای بهره‌بردن از رهیافت‌های چندگانه است. چندوجهی‌بودن خانواده و گستردگی و تعدد عوامل مؤثر بر کارآمدی آن موجب شناسایی طیف وسیعی از متغیرها شد. مرور نظام‌مند مطالعات بررسی‌شده در فراتحلیل حاضر نشان می‌دهد که ۹ عامل شامل «ایمان، عقاید و ارزش‌های اخلاقی، تعاملات مثبت خانوادگی، سلامت جسمی و روحی، شیوه اداره زندگی خانوادگی، رشد فردی،

محیط فرهنگی اجتماعی و سیاسی جامعه، رفاه مادی خانواده (تأمین نیازهای اساسی)، خدمات عمومی، ملاحظات بهداشتی جامعه» می‌تواند در استحکام خانواده ایرانی مؤثر باشند.

نتایج پژوهش نشان داد که غالب آثار بررسی شده، به لحاظ نظری، پشتوانه علمی دارد؛ به‌ویژه در شاخه علوم اجتماعی، اما به دلیل اتکا به چارچوب و روش‌های نظری شناخته‌شده، صرفاً متغیرهایی مورد توجه هستند که در چارچوب علمی خاص قابل تفسیر و تحلیل است. در این صورت، با وجود عوامل مشترکی که می‌تواند در جوامع مختلف وجود داشته باشد، زمینه برای شناسایی عوامل متناسب با زیست‌بوم فرهنگ ایرانی-اسلامی کشور ایران با محدودیت نظریه‌پردازی روبه‌روست. از این‌رو، توسعه دانش و نظریه‌های بومی در خاستگاه فرهنگی جامعه ایرانی ضروری می‌نماید.

در بررسی ۵۱ پژوهش مطالعه‌شده معلوم شد برخی متغیرها غلبه انکارناپذیری بر سایر متغیرها دارند؛ یعنی به‌رغم تفاوت‌های موجود در مبانی فکری و نظری مکاتب علمی که متناسب با خاستگاه فرهنگی همان جوامع تولید شده است، نوع روابط علی میان متغیرها از نتایج مشابهی تبعیت کرده است. متغیرهایی نظیر «سلامت معنوی، سلامت روحی و روانی، مسئولیت‌پذیری، ادراک زوجین از تفاوت نقش‌ها، رابطه عاطفی همسران با یکدیگر» از این قسم هستند. به نظر می‌رسد ویژگی‌ها و عوامل استحکام‌بخش زندگی خانوادگی را بتوان در قالب «خصوصیات ثابت و متغیر» متصور شد که از یک‌سو تابع یک سلسله اصول کلی مانند قانون طبیعت است که سامانه‌ای از قوانین است که طبیعی انگاشته می‌شوند و در نتیجه جهان گسترند؛ چنان‌که خصایص طبیعی و فطری بشری نیز بر این فرض استوار است و از سویی دیگر به تناسب تغییرات و تحولات اجتناب‌ناپذیر، به‌ویژه در جوامع در حال گذار، عوامل نوینی در ثبات یا تزلزل خانواده‌ها نشو و نما خواهند کرد. از این‌رو، به نظر می‌رسد با نظریه‌پردازی در این زمینه بتوان به درک مشترکی از ویژگی‌های جهان‌شمول خانواده‌های باثبات و موفق دست یافت.

منابع

[۱] حاجیان مقدم، فاطمه (۱۳۹۴). «طراحی الگوی خانواده مستحکم»، رساله دکتری، دانشکده مدیریت و اقتصاد، واحد علوم و تحقیقات تهران، دانشگاه آزاد اسلامی، ص ۳۰-۷۵.

فهرست پژوهش‌های فراتحلیل شده

احمدی، خدابخش (۱۳۸۶). «بررسی رابطه بین اعتقادات دینی و آسیب‌پذیری فرهنگی خانواده»، مرکز تحقیقات علوم رفتاری-تهران، مجله علوم رفتاری.

اسلامی، معصومه (۱۳۸۶). «نقش باورهای ارتباطی در کارکرد خانواده و سازگاری زناشویی»، فصل‌نامه مطالعات جوانان، ش ۱۰ و ۱۱.

اسماعیلی فarsانی، بهمن (۱۳۷۴). «بررسی ارتباط بین خویشن‌پنداری و رضایت از زندگی زناشویی دانشجویان دانشگاه‌های دولتی و آزاد اصفهان»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشکده علوم تربیتی و روان‌شناسی، دانشگاه تربیت معلم.

- احمدی نوده، خدابخش (۱۳۸۶). «بررسی رابطه بین اعتقادات دینی و آسیب‌پذیری فرهنگی خانواده، دانشگاه علوم پزشکی بقیه‌الله (عج)، مرکز تحقیقات علوم رفتاری»، تهران، ایران، مجله علوم رفتاری.
- امینی حاجی‌آبادی، محمدرضا (۱۳۸۶). «سلامت خانواده از دیدگاه قرآن و حدیث»، رساله دکترا، علوم قرآن و حدیث، دانشگاه قم.
- امیری، صولت و همکار (۱۳۸۷). «بررسی کیفیت زندگی شغلی و خانوادگی کارکنان شرکت سایپا از طریق سنجش تعارض نقش‌های شغلی و خانوادگی و عوامل اجتماعی مؤثر بر آن»، چهارمین کنفرانس توسعه منابع انسانی سازمان گسترش و نوسازی صنایع ایران، مؤسسه مطالعات بهره‌وری و منابع انسانی.
- باقری، افسانه (۱۳۸۰). «رابطه کیفیت زناشویی با موقعیت اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی خانواده از دیدگاه زنان دارای همسر منطقه ۱۲ تهران»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشکده علوم تربیتی و روان‌شناسی، دانشگاه الزهراء (س).
- بهاری، فرشاد (۱۳۷۹). «ارزیابی مقایسه کارایی خانواده بین زوج‌های غیر طلاق و زوج‌های در حال طلاق مرجوعی به بخش روان‌پزشکی سازمان پزشکی قانونی کشور»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه تربیت معلم تهران.
- بنی‌اسدی، حسن (۱۳۷۵). «بررسی و مقایسه عوامل مؤثر اجتماعی، فردی و شخصیتی در زوج‌های سازگار و ناسازگار شهر کرمان»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد روان‌شناسی عمومی، گروه روان‌شناسی، دانشگاه تربیت مدرس.
- بهیانی، مینا (۱۳۸۸). «بررسی الگوهای ارتباطات خانوادگی در گونه‌های مختلف خانواده»، دانشگاه شیراز، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشکده علوم تربیتی و روان‌شناسی.
- پرویزی، سرور؛ امینی‌زاده خدیجه؛ ثناگو اکرم؛ سپهوند، فریبا (۱۳۸۸). «تبیین مفهوم خانواده سالم از دیدگاه نوجوانان زنجانی، دانشکده پرستاری و مامایی، دانشگاه علوم پزشکی ایران»، نشریه پژوهش پرستاری، دوره ۴ ش ۱۲ و ۱۳.
- پویانفر، آریتا (۱۳۸۱). «بررسی رابطه بین کارایی خانواده با سلامت عمومی زوجین دانشجو در شهر تهران»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشکده علوم تربیتی و روان‌شناسی، دانشگاه الزهراء (س).
- تابع‌جماعت، محمدرضا (۱۳۸۷). «رابطه شیوه‌های دلبستگی با رضایت‌مندی زناشویی»، روزنامه آفرینش، ۸ بهمن.
- جعفری، امین؛ صالح، امیر (۱۳۸۸). «مقایسه کیفیت زندگی در خانواده‌های دوسر شاغل و خانواده‌های تک‌نار آور و ارائه الگو در خانواده‌های دوسر شاغل کارمندان دانشگاه اصفهان»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشکده علوم تربیتی و روان‌شناسی، دانشگاه اصفهان.
- جنانی، کتایون (۱۳۸۰). «بررسی رابطه تعاملات درون خانواده و سلامت روان دانش‌آموزان پایه سوم دوره راهنمایی شهرستان بروجرد در سال تحصیلی ۷۸-۷۹»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشکده روان‌شناسی و علوم تربیتی، دانشگاه تربیت معلم.
- جوادی، علی محمد (۱۳۸۴). «بررسی تأثیر اینترنت بر ارزش‌های خانواده در بین دانش‌آموزان»، نشریه جامعه‌شناسی و علوم اجتماعی، جامعه‌شناسی ایران، ش ۲۲.

- چابکی، سید عزیز (۱۳۸۹). «بررسی رابطه بین کارایی خانواده و سلامت عمومی دانش‌آموزان مقطع متوسطه شهر یاسوج»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشکده علوم تربیتی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد مرودشت.
- حسینی، اکرم (۱۳۷۷). «روابط اعضای خانواده در قرآن و حدیث، علوم قرآن و حدیث»، دانشگاه آزاد اسلامی تهران مرکزی.
- حسینی، رضا (۱۳۷۹). «خانواده از دیدگاه قرآن و حدیث»، دانشگاه آزاد اسلامی تهران واحد مرکزی.
- خلیلی، مرجان (۱۳۷۸). «عوامل مؤثر در ناراضمندی زندگی زناشویی بررسی تضاد در خانواده (با تأکید بر تضاد میان همسران) و عوامل مؤثر بر آن»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشکده علوم اجتماعی و اقتصادی، دانشگاه الزهرا.
- خون‌چمن، علی (۱۳۷۷). «طبقه اجتماعی خانواده و تأثیر آن بر روابط زن و شوهر: مورد مطالعه شهر شیراز»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه شیراز.
- خویس‌فر، غلامرضا (۱۳۷۴). «مقایسه تحلیلی ارزش‌های خانواده، مدرسه و گروه همسالان از دیدگاه دانش‌آموزان پسر دبیرستانی شهر تهران»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه تهران.
- خانیان، مریم (۱۳۸۸). «بررسی تأثیر انسجام و انعطاف‌پذیری خانواده بر سلامت روان دانش‌آموزان دوره متوسطه»، دانشکده علوم تربیتی و روان‌شناسی دانشگاه شیراز.
- خانجانی محمد، سعید، حاتمی و همکاران (۱۳۸۸). «بررسی تأثیر آموزش نحوه مراقبت از کودکان مبتلا به فلج مغزی بر کیفیت زندگی مراقبین خانوادگی آنها»، فصل‌نامه توانبخشی، ش ۳۹.
- خجسته‌مهر، رضا؛ کرایبی، امین؛ رجبی، غلامرضا (۱۳۸۹). «بررسی یک مدل پیشنهادی برای پیشایندها و پیامدهای گذشت در ازدواج»، مطالعات روان‌شناختی، دوره ۶ (۱).
- دلپسند، کامل (۱۳۸۷). «چالش‌های پیش روی زوجین جوان در ۵ سال اول ازدواج مطالعه موردی متقاضیان جوان طلاق توافقی مراجعه‌کننده به مجتمع قضایی خانواده ۲ شهر تهران در سال ۱۳۸۶»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، گروه جامعه‌شناسی رشته مطالعات جوانان، دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه تهران.
- رحیمی، مهدی (۱۳۸۶). «رابطه الگوهای ارتباطی خانواده و کیفیت زندگی دانش‌آموزان دوره متوسطه شهر شیراز»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه شیراز.
- زیدری، حسین (۱۳۷۸). «مبانی فقهی استحکام خانواده در فقه امامیه و جایگاه قانونی آن در حقوق مدنی»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد فقه و مبانی حقوق اسلامی، دانشگاه قم.
- زین‌آبادی، مرتضی (۱۳۸۵). «دو پیمایش ملی ارزش‌ها و نگرش‌های ایرانیان (بررسی رابطه نگرش مذهبی و نگرش جنسیتی با الگوهای خانوادگی)»، مطالعات راهبردی زنان، شورای فرهنگی اجتماعی زنان، ش ۳۱.
- سالاری‌فر، محمدرضا (۱۳۷۹). «مقایسه نظریه خانواده‌درمانی مینوچین با دیدگاه اسلام در باب خانواده»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد روان‌شناسی بالینی، پژوهشکده حوزه و دانشگاه.
- سعیدی‌مقدم، فاطمه (۱۳۷۴). «بررسی رابطه بین ساخت تربیتی و مذهبی خانواده با ارزش‌های اخلاقی (محبت، عفاف و مسئولیت‌پذیری) نوجوانان تهرانی»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشکده علوم تربیتی، دانشگاه تربیت معلم.

- شمس‌زاده، پروین؛ شیرازی‌نژاد، آزاده (۱۳۸۸). «نقش فناوری اطلاعات بر کیفیت زندگی خانواده»، رشته مدیریت فناوری اطلاعات.
- صدق‌آمیز، خدیجه (۱۳۷۶). «بررسی عوامل مؤثر بر سازگاری زناشویی در شهر شیراز»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشکده تحصیلات تکمیلی، دانشگاه شیراز.
- علم‌الهدی، جمیله (۱۳۸۸). «مناسبات تربیتی خانواده و دولت»، فصل‌نامه خانواده‌پژوهی ۵ (۱۷)، دانشکده علوم تربیتی و روان‌شناسی، دانشگاه شهید بهشتی.
- علی‌احمدی، امید (۱۳۸۷). «نگرش‌های خانوادگی ایرانیان (تحلیل ثانویه اطلاعات ارزش‌ها و نگرش‌های ایرانیان در سال‌های ۱۳۷۹ و ۱۳۸۲»، مجله علمی-پژوهشی واحد شوشتر.
- عیسی‌نژاد، امید؛ احمدی، سیداحمد؛ اعتمادی، عذرا (۱۳۸۹). «اثر بخشی غنی‌سازی روابط بر بهبود کیفیت روابط زناشویی زوجین»، مجله علوم رفتاری، دوره ۴ (۱).
- فرزانه‌خو، مرجان (۱۳۸۸). «تأثیر عملکرد کلی خانواده بر وضعیت هویت دانش‌آموزان دختر دوره دبیرستان»، پایان‌نامه گروه روان‌شناسی، دانشگاه اصفهان.
- فلاحی‌خشکناب، مسعود؛ کریملو، مسعود؛ رهگوی، ابوالفضل؛ فتاح‌مقدم، لادن (۱۳۸۵). «بررسی کیفیت زندگی و عوامل مرتبط با آن در پرستاران بخش‌های روان‌پزشکی دانشگاه‌های علوم پزشکی شهر تهران»، مجله پژوهشی حکیم، ج ۹ ش ۴.
- کریمی‌ان لنگری، نفیسه‌السادات (۱۳۸۷). «پایگاه اجتماعی زنان در خانواده (مقایسه اسلام و فمینیسم)»، کارشناسی ارشد، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه باقرالعلوم^(ع).
- گودرزی، محسن (۱۳۸۳). «گرایش‌های فرهنگی و نگرش‌های اجتماعی ایرانیان (مقایسه مناطق شهری و روستایی) (یافته‌های پیمایش ملی تحولات فرهنگی)»، مرکز طرح‌های ملی وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- موسوی، رقیه (۱۳۷۴). «بررسی و مقایسه عوامل مؤثر بر رضامندی زناشویی در سه گروه پزشکان، کارمندان و کارگران متأهل شهر تهران»، کارشناسی ارشد، دانشکده علوم تربیتی و روان‌شناسی، دانشگاه تربیت معلم.
- معین‌فر، حمیده (۱۳۸۷). «بررسی جامعه‌شناختی نگرش زنان نسبت به رضایت زناشویی در خانواده»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد جامعه‌شناسی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه تهران.
- منادی، مرتضی (۱۳۸۳). «تأثیر تصورات و تعاریف مشابه زوجین در رضایت از زندگی زناشویی از دیدگاه زنان»، دانشکده روان‌شناسی و علوم تربیتی، دانشگاه الزهراء^(س)، فصل‌نامه مطالعات زنان، س ۲، ش ۴.
- میرزاحمدی، مومنه (۱۳۸۵). «بررسی عوامل مؤثر بر اعتماد به همسر در بین زنان» (با تأکید بر عوامل درون خانواده)، مجله مطالعات اجتماعی ایران، بهار ۱ (۱).
- نجاریان، فرزانه (۱۳۷۵). «عوامل مؤثر در کارایی خانواده، (بررسی ویژگی‌های روان‌سنجی مقیاس سنجش خانواده)»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد دانشگاه آزاد اسلامی.
- ناصحی، محمد (۱۳۸۹). «بررسی ساختار توزیع قدرت در رابطه زن-شوهر در خانواده از نگاه آیات و روایات»، دانشکده الهیات و فلسفه واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی.

- نصراصفهانی، احمدرضا؛ بهجتی‌اردکانی، فاطمه؛ فاتحی‌زاده، مریم (۱۳۸۴). «بررسی تأثیر عوامل خانوادگی در پایین بودن آمار طلاق در شهرهای یزد، اردکان و میبد»، مطالعات تربیتی و روان‌شناسی- دانشگاه فردوسی، همکاری با انجمن ایرانی تعلیم و تربیت.
- نصیرزاده، راضیه (۱۳۸۸). «بررسی معیارهای ظاهری همسرگزینی دانشجویان دانشگاه‌های تهران کارشناسی ارشد»، روان‌شناسی بالینی دانشگاه شاهد، نشریه اصول بهداشت روانی، بهار، ۱۱ (۱) (پیاپی ۴۱).
- نظری‌زاده، محمدکریم (۱۳۸۲). «مبانی روابط خانواده در قرآن و سنت، کارشناسی ارشد»، الهیات و معارف اسلامی، دانشگاه تهران.
- نوروزیان، شهلا (۱۳۸۵). «آموزش خانواده (با رویکرد ساختی) در بهبود رضایت زناشویی زنان»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، مشاوره، دانشگاه خاتم.
- واعظی، کمال (۱۳۸۰). «طراحی و تبیین الگوی مدیریت رفتار سازمانی در خانواده»، رساله دکتری، مدیریت، دانشگاه تربیت مدرس.